

University of Groningen

Het schuldcomplex van een stalinist

Voerman, Gerrit

Published in:
Jaarboek parlementaire geschiedenis 2000

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2000

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Voerman, G. (2000). Het schuldcomplex van een stalinist. In C. C. van Baalen (editor), *Jaarboek parlementaire geschiedenis 2000: (staatkundige vernieuwing; de monarchie)* (blz. 176-180). (Jaarboek Parlementaire Geschiedenis). Centrum Parlementaire Geschiedenis / SDU.
<http://www.ru.nl/cpg/publicaties-0/jaarboeken/vm/jaarboek-2000/>

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Het schuldcomplex van een stalinist

Jan Willem Stutje, *De man die de weg wees. Leven en werk van Paul de Groot 1899-1986* (De Bezige Bij; Amsterdam 2000) ISBN 90 234 3908 2, 610 p., prijs: f 59,50.
Igor Cornelissen, *Paul de Groot, staatsvijand nr. 1. Een biografische schets* (Nijgh & Van Ditmar; Amsterdam 1996) ISBN 90 388 1379 1, 247 p., niet meer leverbaar.
Ger Verrips, *Dwars, duivels en dromend. De geschiedenis van de CPN 1938-1991* (Balans; Amsterdam 1995) ISBN 90 5018 251 8, 580 p., prijs: f 69,50.

In 1991 hief de Communistische Partij van Nederland (CPN) zich op en ging definitief op in GroenLinks – vijf jaar na het overlijden van Paul de Groot, die de partij vier decennia had aangevoerd. Het leven van de partijleider is zo verweven met de historie van de CPN, dat partijgeschiedenissen als biografieën van De Groot kunnen worden gelezen en andersom, dat zijn levensbeschrijving tevens een kroniek van de CPN is. Een voorbeeld van de eerste categorie is *Dwars, duivels en dromend. De geschiedenis van de CPN 1938-1991* van de hand van Ger Verrips. Niet toevallig begint deze studie in 1938, het jaar dat De Groot als partijleider aantrad. In de andere categorie valt het gedegen, kloeke proefschrift over De Groot van Jan Willem Stutje. Deze biografie verscheen dit voorjaar onder de titel *De man die de weg wees. Leven en werk van Paul de Groot 1899-1986*. Dat persoon en partij in de historiografie van de CPN zo samenvallen is niet toevallig, gezien de almachtige positie die de leider in een communistische partij innam – één van de centrale elementen van het stalinisme.

De Groot is zo'n veertig jaar lang partijchef geweest. Aan zijn directoraat kwam een einde in 1977, nadat een door hem geplande coup tegen de zittende partijtop jammerlijk mislukt was. Met deze zittingsduur is De Groot de onbetwiste recordhouder in de Nederlandse politieke geschiedenis. De 'burgerlijke' partijleiders uit zijn tijd – Drees (PvdA), Romme (KVP), Schouten (ARP), Tilanus (CHU), Oud (VVD) – konden niet aan zijn bewindperiode tippen. Ook wat betreft de invloed die zij in hun partijen uitoefenden, legden zij het af tegen de hoogmogende communistische aanvoerder.

De zittingsduur van De Groot en zijn dominante rol in de CPN zeggen veel over zowel zijn partij als zijn persoon. Om met het laatste te beginnen: De Groot beschikte over de nodige kwaliteiten om zich als leider staande te houden. Hij was intelligent en had organisatievermogen, maar was ook bot, cynisch, meedogenloos, opportunistisch en achterdochtig. Stutje toont ook een andere zijde van De Groot's karakter: hij kon verlegen zijn, gevoelig, voorkomend en zorgzaam. Voor de meeste partijgenoten bleven deze zachte trekken echter goed verborgen. Zij hadden meer te maken met De Groot als *Realpolitiker*, die zijn positie in de partij met hand en tand verdedigde.

De Groots manipulatieve talenten kwamen in zijn partij prima tot hun recht. De CPN week immers in veel opzichten af van de overige partijen in Nederland. Dit lag vooral aan het feit dat zij zich op een buitenlandse macht, de Sovjet-Unie, richtte. Als zelfstandige orthodox-marxistische groepering sloot zij zich twee jaar na de Russische Oktoberrevolutie van 1917 aan bij de door Lenin opgerichte Communistische Internationale (Comintern). Naar voorbeeld van de bolsjewieken trachtte de CPN zich om te vormen tot een zeer gecentraliseerde en gedisciplineerde, 'monolithische' partij, die van haar leden uiterste gehoorzaamheid eiste. De partijstructuur van de CPN werd zo regelrecht uit Moskou geïmporteerd. Weliswaar was vergeleken met de Sovjetbroederschap het resultaat wat mager, maar voor Nederlandse begrippen was de CPN een uitzonderlijk gecentraliseerde en hiërarchische partij. Haar leider, die het onderhouden van de contacten met Moskou tot zijn prerogatieven rekende, had er grote macht; zowel formeel als in de praktijk stond elke oppositie bij voorbaat zwak.

Over deze specifieke partijorganisatorische achtergrond vertelt Stutje niet zoveel. Dit wekt enige verbazing, aangezien dit een van de sleutels vormt tot de verklaring van de almachtige positie die De Groot in de partij zou innemen. Toen hij in 1938, machts-hongerig als hij was, tot leider van de CPN werd gekroond, kwam hij in een gespreid bed terecht.

Het proces waarin De Groot door de Comintern tot partijleider werd uitverkoren, is door Stutje niet geheel juist beschreven. Volgens hem zou zijn hoofdpersoon, nadat hij in 1926 tot de CPN was toegetreden, door 'een strikte onderwerping aan de discipline van de Comintern' in Moskou zijn opgefallen. Dit laat zich echter moeilijk rijmen met het feit dat De Groot in 1927 zijn partijlidmaatschap opzegde, omdat hij het met de toenmalige CPN-leiding oneens was. Anderhalf jaar later keerde hij met hangende pootjes weer terug. Ondanks deze *faux pas* kwam De Groot al snel in het partijsecretariaat terecht toen Moskou aan het einde van de jaren twintig de leiding van de CPN reorganiseerde. Dit was zeker een promotie, zoals Stutje stelt, maar niet 'onder regie van Moskou'. De naam van De Groot kwam immers niet voor op de door het hoogste Comintern-gezag goedgekeurde lijst van personen die het nieuwe bestuur van de CPN moesten gaan vormen. Criterium bij deze selectie was de onvoorwaardelijke aanvaarding van de Comintern-lijn, en kennelijk werd daarbij in Moskou niet meteen aan De Groot gedacht. Door lagere functionarissen in het Berlijnse filiaal van de Comintern werd hij alsnog naar voren geschoven.

Ook nadien lijkt De Groot, mede door zijn wispelturigheid, in Moskou de aandacht te hebben getrokken. In 1930 tikte de Comintern-top hem wegens ongedisciplineerd gedrag op de vingers. Zeven jaar later merkte een vertegenwoordiger van Moskou die de CPN had bezocht, in zijn verslag op dat De Groot 'weniger mit der Komintern innerlich verwachsen ist, als von dem Sekretär einer Partei zu erwarten ist'. Het was echter meer impulsiviteit dan gebrek aan loyaliteit, zo scheen men in Moskou te denken. Bovendien beschikte De Groot als een van de weinigen in het hoogste echelon van de partij over organisatorische vaardigheden. In 1938 werd hij tot eerste man van de CPN aangewezen. In welke mate de Comintern-top bij deze kroning betrokken was, laat Stutje in het midden.

De Groot zou nu een kleine twintig jaar lang de Sovjet-Unie door dik en door dun volgen. ‘Soepel draaide hij met alle winden mee’, aldus Stutje, zoals bijvoorbeeld bij het non-agressiepact in 1939, toen Hitler en Stalin het op een akkoordje hadden gegooid. Zijn trouw aan Moskou vormde het fundament van zijn partijleiderschap. Tweemaal sloeg De Groot een frontale aanval op zijn positie af: vlak na de Tweede Wereldoorlog, en aan het einde van de jaren vijftig. Wat de doorslag gaf was zijn erkenning als partijleider door de Sovjet-Unie. In het tweede conflict steunde Moskou hem, terwijl De Groot reeds afstand aan het nemen was van de nieuwe Sovjetleider Chroesjtsjov: diens destalinisatiepolitiek stuitte de Nederlandse partijleider bijzonder tegen de borst.

De partijstrijd aan het einde van de jaren vijftig vormt het snijpunt van een paar lijnen die Stutje in zijn studie volgt: het stalinistisch leiderschap van De Groot en de verhouding tussen zijn joodse en communistische identiteit.

Stutje stelt zich ten doel via de levensbeschrijving van De Groot ‘meer inzicht te geven in het stalinisme’. Wat hij precies onder dit begrip verstaat, wordt de lezer echter niet meegedeeld. *En passant* wordt duidelijk dat de stalinistische soep is samengesteld uit ingrediënten als autoritaire, centralistische en dictatoriale verhoudingen, ideologische orthodoxie, een gesloten denksysteem, de verkettering van opposanten, persoonsverheerlijking, en de onvoorwaardelijke trouw aan de Sovjet-Unie. Was er binnen het Oostblok sprake van gedwongen consumptie, daarbuiten – in de achterban van de verschillende communistische partijen – werd dit Russische streekgerecht in beginsel op vrijwillige basis genuttigd.

De Groots leiderschap rustte op dit stalinistische systeem en op de acceptatie daarvan door vele Nederlandse partijleden. Als een kleine Stalin heerste hij over de CPN. Toen enkele jaren na het overlijden van zijn grote voorbeeld diens opvolger Chroesjtsjov in 1956 korte metten maakte met het positieve beeld van Stalin, moest De Groot hier niets van hebben. De reden voor zijn afkeer van de destalinisatie zoekt Stutje primair bij de onderdrukte joodse identiteit van zijn hoofdpersoon, de tweede rode draad door zijn verhaal. De Groot was de zoon van een joodse diamantslijper. Hij trouwde een Poolse-joodse vrouw, met wie hij een dochter kreeg. Ondanks deze banden wilde De Groot evenwel met het joodse milieu niets meer van doen hebben. Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak en hij met zijn gezin onderdook, zou hij dat volgens Stutje als communist en niet als jood hebben gedaan. Zijn vrouw en dochter werden gearresteerd en verdwenen in de kampen. De Groot, die zelf ternauwernood kon ontsnappen, schreef dit toe aan zijn eigen roekeloosheid als achtervolgd communistisch leider en niet aan de joodse achtergrond van hemzelf en zijn dierbaren. Door het drama te plaatsen in een politieke context van de communistenjacht van de nazi's, zou hij er in Stutjes optiek zin aan hebben kunnen geven. ‘Als jood vervolgd worden doemde tot machteloosheid. Als communist had men het lot in ieder geval nog in eigen hand. Vervolging kon begrepen worden als een deel van de politieke strijd.’

Deze traumatische ervaring is voor Stutje essentieel om te verklaren waarom De Groot na 1956 Stalin bleef verdedigen en korte metten maakte met de interne oppositie tegen zijn machtspositie. Toegeven dat hij een dictatoriaal regime had verdedigd dat over lijken ging, ‘zou het offer zinloos hebben gemaakt’. Alhoewel Stutje zijdelings nog enkele andere factoren noemt, lijkt hij aan deze toch een doorslaggevende betekenis toe te

kennen. Hij komt zo in de buurt van zijn verwijt aan het adres van de andere biograaf van De Groot, de journalist Igor Cornelissen. Deze wordt er door Stutje van beticht zich in zijn in 1996 verschenen *Paul de Groot, staatsvijand nr. 1* te hebben overgegeven aan 'psychologiserend reductionisme'. Cornelissen zou te veel het politieke optreden van De Groot in verband hebben gebracht met vermeende pathologische trekken in het karakter van zijn hoofdpersoon.

De redenering van Stutje dat De Groot zichzelf en zijn gezin uitsluitend vanwege hun communistische gezindheid bedreigd achtte en niet vanwege hun jood-zijn, wekt enige bevreemding. Het is moeilijk voor te stellen dat De Groot niet wenste in te zien dat de rassenwetten van de nazi's voor alle joden golden – inclusief geassimileerde zoals hij. In november 1940 bijvoorbeeld schreef hij in een kaderbrief dat de nazi's de 'rassenhaat tegen de joodse bevolking prediken', en aan Moskou liet hij in eerste instantie weten de Februari-staking in 1941 te beschouwen als een 'algemeen Protest Streik tegen Juden Pogroms'. Als De Groot oog had voor de jodenvervolging – en dat blijkt uit Stutjes boek – zou hij dan zo goedgegelovig zijn geweest te denken dat zijn gezin geen gevaar liep? Op naïviteit is De Groot eigenlijk zijn hele leven niet te betrappen geweest.

Ongetwijfeld zal De Groot getekend zijn door wat hem persoonlijk in de oorlog is overkomen. Het gaat wat ver om nu aan dit schuldcomplex doorslaggevende betekenis toe te kennen in zijn verzet tegen de destalinisatie. Ook vóór 1940 was De Groot immers een machtsbelust leider, die zijn opposenten met bedenkelijke methoden de deur uit probeerde te werken. Wat het inzicht in De Groot als partijleider zou hebben verdiept, is een vergelijking met zijn stalinistische collega's elders in West-Europa. Deze waren doorgaans evenmin gecharmeerd van de destalinisatie, gezien de dreiging die ervan uitging voor hun macht. Is dat te verklaren uit hun persoonlijke achtergronden of vooral uit politiek lijfsbehoud? Wanneer Stalin van zijn voetstuk viel, had dat repercussies voor partijleiders die al tijdenlang aan de macht waren, zoals De Groot in zijn eigen partij merkte. De oppositie in de CPN wilde zijn macht inperken, en dat was voor hem dan ook de belangrijkste reden om terug te slaan en de destalinisatie af te wijzen.

In zijn biografie heeft Stutje een veelheid aan gegevens uit verschillende bronnen opgediept en met vaart opgeschreven. Met name over de jeugd en *Bildungsjahre* van De Groot wordt de lezer uitgebreid opheldering verschaft. Maar afgezien van het licht dat Stutje brengt in de tot dusverre inderdaad duistere eerste levensfasen van De Groot, zijn groei naar volwassenheid, kan men zich afvragen hoeveel wezenlijk nieuwe inzichten zijn studie verder bevat. Verrips en Cornelissen hebben vanzelfsprekend ook stilgestaan bij de ingrijpende ervaringen van De Groot tijdens de oorlog, zij het dat hun interpretatie van het trauma niet zo ver gaat als die van Stutje. Met name Cornelissen ging ook in op de 'menselijke' kant van De Groot en de karakterologische tegenstrijdigheden, zij het minder diepgaand dan Stutje. Cornelissens meer journalistieke aanpak leidde tot de uitvergroting van bepaalde aspecten van de persoonlijkheid van de CPN-leider, zoals bijvoorbeeld zijn eetgedrag. Verrips en Cornelissen spraken met dezelfde personen die Stutje heeft geïnterviewd, zoals de gebroeders Jaap en Joop Wolff, Marcus Bakker, Henk Hoekstra, Theun de Vries en De Groots stiefzoon Huib Zegeling. Het zijn figuren uit de directe omgeving van de partijleider, die hem decennialang hebben meegemaakt en

hun oordeel over hem klaar hebben. Dat bepaalde visies op De Groot in alledrie de publicaties terugkeren, is dan ook niet zo verbazingwekkend.

In zijn boek heeft Verrips meer dan Cornelissen de context beschreven waarbinnen De Groot functioneerde. Aan de verhoudingen binnen de partijtop en De Groots relatie met zijn medepartijbestuurders schonk hij uitvoerig aandacht. Ook de betrekkingen tussen De Groot en Moskou zijn door Verrips uitvoerig uit de doeken gedaan aan de hand van documenten uit de archieven van de voormalige Sovjet-Unie die in de jaren negentig beschikbaar zijn gekomen. Na de Tweede Wereldoorlog vervoegde de partijleider zich op gezette tijden bij de Sovjetambassadeur voor een vertrouwelijk gesprek. Op deze wijze bleef hij op de hoogte van de stemmingen in Moskou en kon hij de daar heersende opinies over de CPN ten gunste van hemzelf trachten te beïnvloeden. Deze onthullingen van Verrips vormen een essentieel nieuw element in de geschiedschrijving over de CPN en haar leider. Uit de Moskouse archieven is sindsdien geen snippetje over De Groot meer te voorschijn gekomen. Zijn vuistdikke persoonsdossier ligt nog altijd achter slot en grendel in het partijarchief van de CPSU. Stutje moest het hier met hetzelfde materiaal als Verrips stellen en heeft dan ook weinig toe te voegen aan zijn lezing.

Wanneer we ons tot de bovengenoemde terreinen beperken, dan voegt Stutje hier *au fond* weinig toe, zij het dat bepaalde aspecten meer reliëf krijgen door nieuwe details. Een voorbeeld vormen De Groots reizen naar de Sovjet-Unie en de privileges die hem tijdens het luxueuze verblijf aldaar ten deel vielen. Het is misschien hierom dat hij zo weinig in zijn notenapparaat laat zien aan welke auteurs hij mede schatplichtig is. Stutjes verklaarde 'respect voor feiten en documenten' geldt niet voor het werk van al zijn voorgangers. Door in een aantal gevallen uitsluitend direct naar de bronnen te verwijzen en het verrichte voorwerk van anderen niet te noemen, wekt hij – of hij dit nu wil of niet – de indruk dat hijzelf de eerste is die over bepaalde periodes of facetten zijn licht laat schijnen. Evenmin gaat Stutje in zijn proefschrift met andere auteurs in debat, afgezien van een enkele uithaal naar Cornelissen. Het feit dat die van de afluisterdossiers van de BVD van De Groot gebruik heeft gemaakt, beschouwt hij als een weinig ethische, onfatsoenlijke daad.

Een ander bezwaar is dat Stutje maar moeilijk maat weet te houden. Gedetailleerd verhaalt hij ook over de reizen van De Groot naar het Oostblok, over het leven van zijn stiefzoon, zijn trouweling Annie van Ommeren en wat al niet meer. Uit de veelheid aan informatie worden we wel wijzer over de werking van het Nederlandse stalinisme, maar niet omdat de auteur daarin nadrukkelijk voorgeeft. Iets meer lijn, wat meer momenten van bezinning, het zou de lezer gelegenheid hebben gegeven even op adem te komen.

Tot slot: Stutje concentreert al zijn aandacht op het partijleiderschap van De Groot. De politicus die hij ook was, blijft vrijwel buiten beschouwing. De Groot had van 1945 tot 1966 zitting in de Tweede Kamer, maar daarover wordt vrij weinig meegedeeld. Voor de bibliotheek van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis is deze biografie dan ook geen *must*, voor die van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen daarentegen des te meer.

Gerrit Voerman